

ni radniški pokret Jugoslavije, v: *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924*, Ljubljana 1975, str. 123—134. Sumaren pregled delovanja Orjune na Slovenskem je pripravil tudi B. Mlakar (Elemente des Faschismus in einigen politischen Bewegungen in Slovenien, v: *Faschismus in Österreich und Internaciona*, Jahrbuch für Zeitgeschichte 1980/81, Wien 1982, str. 151—165, posebej 153—155). — 2. Orjuna, organ jugoslovanskih nacionalistov 7. 1. 1923. Statut Orjune, ki ga je konec leta 1922 potrdila centralna vlada, je v § 2 predvideval tudi uporabo fizične sile. (Statut in program Organizacije jugoslovanskih nacionalista, Ljubljana 1923). — 3. M. Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918—1929, I., Maribor 1986, str. 116—118. — 4. Gligorijević, str. 333. — 5. Orjuna 7. 1. 1923. — 6. Arhiv SR Slovenije, Zbirka društvenih pravil. — 7. Gligorijević, str. 330—331. — 8. N. Bartulović, Od revolucionarne omladine do Orjune, Split 1925 (odslej: Bartulović), str. 87, 93; Gligorijević, str. 326. — 9. Bartulović, str. 100. Svoj odnos do Orjune omenja Hribar tudi v svojih spominih. Prim.: Ivan Hribar, Moji spomini II, Ljubljana 1928, str. 510—513. — 10. Jutro, 17. in 18. 5. 1922. — 11. Slovenec, 18. 5. 1922 in Jutro 19. in 20. 5. 1922. — 12. Jutro 11. 6. in 15. 9. 1922, Slovenec, 23. 5. 1922; Bartulović, str. 93. Gligorijević, str. 330 omenja, da so bile prve organizacije »brzo razturene«. — 13. Jutro 17. 2. 1922 in Orjuna 4. 2. 1923. Vse navedbe iz časnika Orjuna so odslej označene le z datumom. — 14. 28. 1. 1923. — 15. 18. 2. in 25. 2. 1923. — 16. 21. 1. 1923. — 17. 28. 1. 1923. — 18. 18. 3. 1923. — 19. 6. 5. 1923. — 20. 7. 6. 1923. — 21. 18. 2. 1923. — 22. 4. 3. 1923. — 23. 25. 2. 1923. — 24. 18. 3. 1923. — 25. 1—4. 1923. — 26. 22. 4. 1923. — 27. 20. 5. 1923. — 28. 16. 9. 1923. — 29. 16. 10.

1923. — 30. 13. 1. in 23. 2. 1923. — 31. 22. 4. in 20. 5. 1923. — 32. 18. 2. in 25. 2. 1923. — 33. 28. 6. 1923, 9. 2. in 25. 2. 1924. — 34. 18. 11. 1923. — 35. 11. 3. 1923. — 19. 4. in 3. 5. 1924. — 36. 4. 3. 1923. — 37. 11. 2. 1923. — 38. 2. 2. in 15. 3. 1924. — 39. 29. 4. in 22. 7. 1923. — 40. 12. 8. in 2. 9. 1923. — 41. 1. 2. 1923. — 42. 18. 2. 1923. — 43. 29. 4. 1923. — 44. 18. 3. 1923. — 45. 29. 4., 25. 3. in 29. 4. 1923; 14. 6. 1924 označena kot Orjuna Litija—Šmartno. — 46. 20. 5. 1923. — 47. 4. 11. 1923. — 48. 30. 11. 1923. — 49. 18. 2., 14. 1. in 11. 3. 1923. — 50. 25. 2. in 13. 5. 1923. — 51. 13. 5. in 27. 5. 1923. — 52. 8. 9. 1923; 24. 3. 1924 se omenja kot Orjuna Rajhenburg—Senovo. — 53. 11. 2. 1923. — 54. 4. 2. 1923. — 55. 4. 3. 1923; Bartulović, str. 93. — 56. 18. 3. 1923, 15. 4. in 11. 11. 1923. Nastajanje Orjune v Slovenski Bistrici je bilo povezano s t. im. »bistriškimi dogodki«. — 57. 15. 4. 1923. — 58. 6. 5. 1923. — 59. 24. 6. 1923. — 60. 28. 6. 1923. — 61. 16. 10. 1923. — 62. 10. 6. in 12. 12. 1923, 23. 2. 1924. — 63. 1. 1. 1923. — 64. 20. 5. 1923. — 65. 5. 9. 1923. — 66. 25. 2. in 19. 8. 1923. — 67. 4. 3. in 3. 6. 1923. — 68. 13. 5. 1923. — 69. 20. 5. 1923. — 70. 6. 5. in 25. 5. 1923. — 71. 10. 6. 1923. — 72. 27. 5. in 19. 7. 1923. — 73. 11. 3. 1923. — 74. 29. 4. in 6. 5. 1923. — 75. 22. 4. 1923. — 76. 29. 4. 1923. — 77. 20. 5. 1923. — 78. 3. 6. 1923. — 79. 10. 6. 1923. — 80. 25. 3. 1923. — 81. 27. 5. 1923. — 82. 25. 3. 1923. — 83. 16. 2. 1924. — 84. 3. 5. 1924. Več o akademski Orjuni: S. Kremenšek, Študentsko gibanje 1919—1941, Ljubljana 1972, str. 376. — 85. 19. 4. 1924. — 86. 15. 3. 1924. — 87. 14. 6. 1923. — 88. 20. 5. 1923. — 89. 12. 12. 1923. — 90. 9. 2. 1924. — 91. Kot opomba 6. — 92. Gligorijević, str. 349: »Slovenija je bila masovno i akciono najjača orjunaška oblast«.

ŽIVLJENJE NA NOVOMEŠKEM BREGU

MARINKA DRAŽUMERIČ

V začetku 80. let je v Novem mestu začela priprava za prenovo historičnega dela mesta. Leta 1981 je občina sprejela Odlok o razglasitvi omejitve graditve in omejitve spremembe namenske uporabe zemljišč in stavb na območju starega jedra Novega mesta. Na Zavodu za varstvo narave in kulturne dediščine Novo mesto, takrat še organizacijski enoti Zavoda za družbeno planiranje, so se pričele prve raziskave, ki naj bi prerastle v načrtno reševanje historičnega dela Novega mesta. Tako je nastala tudi etnološka podoba Brega z naslovom *Breg včeraj, Breg danes, Breg jutri*.¹ Vendar pa so vsa prizadevanja, da bi prenova načrtno stekla tudi v Novem mestu, ostala nerealizirana. Novo mesto je še danes eno redkih slovenskih mest, ki kljub nedvomnim kvaliteta in oblikovanju mestnega tkiva nima izdelanega načrta prenove, obnovitvena dela na posameznih stavbah potekajo stihijsko. Tako boljše

ni rezultati pa pričajo o odnosu do stavbne dediščine.

Za etnološko študijo življenja na Bregu smo se v okviru načrta za prenovo starega dela mestnega jedra odločili zato, ker je ta predel zaključena, za mesto značilna enota. Breg, v katerega sta vključeni tudi *Cvelbarjeva ulica* in ulica *Mej vrti*, predstavlja mestno četrt, za katero je značilno, da ima vsaka hiša večji ali manjši vrt, da arhitektura hiš posnema značilnosti ljudskega stavbarstva; da so do druge svetovne vojne tu kot podnajemniki živeli dijaki novomeške gimnazije in da je to predel, v katerem je živel nižji sloj meščanov.

Breg — vrsta tesno povezanih hišic, ki kakor ogrlica obkroža južni del kapiteljskega hriba, odseva v Krki in oblikuje enkratno podobo mesta. Nekatere stavbe so postavljene na živi skali, vse pa sledijo poteku nekdanjega srednjeveškega obzidja.

»Vrhu teh skalnatih strmin pred-
zno čepè male lesene kočice, ka-
kor pozabljeni klicaji iz davno mi-
nulih časov.«

Josip Jurčič je zapisal, da so bili »stari Novomeščani ravno take nature kakor drugi ljudje poprejšnjih časov, da so stavili hiše tjakaj, kamor bi ne bil nihče mislil. Na levem bregu Krke vrhu precej visokih skal stoje še današnji dan ostanki selišč, kakor bi jih nanesel kragulj na svoje mladiče. Vidiš tu z novomeškega predmestja s "Kandije", sloneti kočice vrhu skal, da se bojiš, vsak hip se zvrne ta in ta v Krko, ako bi se kak vinski Štempihar naslonil nanje.«²

Arhitekt Marjan Mušič je manj literarno, a ravno tako doživeti opisal, da »silhueta postaja nemirna, nakloni streh neenaki. Vtis, ki ga nudi tak niz hiš je neuravnovešen, neharmoničen. V mislih imam posebej najstarejše, še ohranjene predele revnih meščanov "latinske četrti" pod Kapituljem vzdolž Brega in za frančiškani. Breg ustvarja pri pogledu s kandijske strani vtis monumentalnega podstavka s poudarjeno horizontalo kapiteljskemu masivu z lepo cerkvijo. Niz hišic je postavljen na staro mestno obzidje vrhu skal.«³

Brežani se dobro zavedajo, da predstavljajo njihove hiše enega izmed najstarejših delov mesta. »To je prvi del Novega mesta. To je zgodovina. Breg je star že čez 400 let. Tu so hodili Francozi. Mesto je pogorelo, a Breg ne.« Tudi starejši Novomeščani poznajo Breg, »saj smo tako rekoč zrastle z njim«. Nekateri okoličani opredeljujejo pojem Breg z restavracijo Brega (Jakčeva rojstna hiša) na Cvelbarjevi ulici, drugi pa z njim povezujejo določen predel mesta: »Breg se reče tam, kjer so hiše za Krko. Morate na Glavni trg, kjer je ura, gresta po ulici gor na tržnico, potem dol in bo vedel vsak otrok povedati, kje je Breg.«

PREBIVALCI BREGA

Henrik Costa je leta 1848 zapisal, da »pogled na one hišice na Bregu, koder se pelješ čez most v mesto,

razodeva skrajno uboštvo njegovih prebivalcev; takele hišica, ki ima en sam prostor, kjer dobri ljudje in živinica stanujejo miroljubno skupaj kot nekdanja Noetovi barki, je komaj nekaj tolarjev vredna.«⁴

Do druge svetovne vojne so na Bregu živele »starejše ženske. Velik del jih je bilo samskih, skoraj vsaka je bila služkinja.« V breških hišicah so živeli »taki reveži. Tukaj so živeli stari ljudje. Stare ženske, ki so se v službah izčrpale. Vse življenje so šparale denar in si kupile hišo.« Vse do povojnih let je bil »Breg starih ljudi. Ni bilo nobenega otroka, razen pri Žukovčevih. Na Bregu so živeli sami preprosti, stari ljudje, upokojene farovške in žandarske kuharice, stare tete iz kmetov, predvsem neporočene ženske.«

Takoj po končani drugi svetovni vojni so se na Bregu naselile mlade družine (nekatero so hišo podedovale, druge kupile). Zato je bilo na Bregu vedno veliko otrok. Toda že čez nekaj let so ti otroci odrasli in si ustvarili lastne družine. Nekaj časa so z njimi še živeli pri starših, ker pa so breške hiše dosti premajhne za dve družini, so si poiskali stanovanje drugje, največkrat v bloku. Tako so v pozni jeseni leta 1981 živeli na Bregu predvsem starejši ljudje, »to je kot ulica upokojencev«. Najbolj močna je bila starostna skupina med 60—70 leti (12 prebivalcev), najšibkejša skupina med 40—50 leti (3 prebivalci). Zanimivo je, da je leta 1964 prevladovala ravno ta starostna skupina (20 prebivalcev).

Franc A. Breckerfeld je v popisu novomeških ulic in Novomeščanov leta 1792 naštel na Bregu 20 odraslih oseb oz. ljudi, ki so bili lastniki breških hiš in so v njih tudi živeli.⁵ Za leta med obema svetovnjima vojnama mi ni uspelo dobiti podatkov o točnem številu prebivalcev, Brežani so povedali, da je tu živelo »veliko ljudi«, saj je takrat na Bregu stanovalo precej dijakov novomeške gimnazije. Čeprav so tu bivali le začasno, so kljub temu pomnožili število Brežanov. Leta 1964 je na Bregu živelo 103, v Ulici Mej vrti 14 in v Cvelbarjevi ulici 40 prebivalcev. Novembra 1981, ko

Zadnja študentska teta Barbka Jakše — »teta Barbka«

je bila izvedena raziskava, je na Bregu živelo 43, v ulici Mej vrti 5 in v Cvelbarjevi ulici 16 ljudi. Vzrok velikemu padcu Brežanov je, da so otroci, ki so leta 1964 sestavljali veliko večino prebivalcev, odrasli in se odselili; podnajemniki, ki so tega leta še živeli na Bregu, so si poiskali drugo bivališče; nekaj vdov je umrlo, njihove hiše pa so ostale nenaseljene.

ODNOSI MED LJUDMI

Brežani so se med seboj vedno dobro poznali, saj je mestni predel majhen, hiše pa so tesno skupaj, kljub temu so bili tesnejši prijateljski stiki le med najbližjimi sosedi. »Sosedje smo se vsi poznali. Bili smo kot eden. Samo na steno smo potrkali, če je bilo komu slabo. Bili smo zelo složni, a vsaka hiša je bila svet zase.« Sosedje so si med seboj tudi pomagali. Sosedska pomoč pa ni bila brezplačna. Nekdanji grobar je povedal, da je sosedi ribal kuhinjo in lopatal vrt, ona pa mu je, v zameno za storjene usluge, pisala račune za izkopane grobove in mu pripravila vsakoletni obračun dela.

Pred drugo svetovno vojno so na Bregu živeli ljudje, ki so imeli enak socialen status, izstopala je le

družina, v katero se je priženil učitelj, ki je pozneje postal celo šolski upravitelj. Zaradi njegovega višjega družbenega položaja je vsa družina uživala med Brežani velik ugled, »*vs* so jih tako rekoč častili po božje«.

Dobri stiki so med Brežani še vedno živi, »*sedaj s sosedi bolj poklepetamo, danes smo bolj klepetavi*«. Sosedske vezi so, kljub zamenjavi ljudi, trdne, tudi sosedska pomoč pri pospravljanju drv, nabavljanju gospodinjskih potrebščin in težjih delih na vrtovih je vedno na voljo. Brežani so med seboj trdno povezani in tukaj res ni nevarnosti, da bi bili ljudje osamljeni in izločeni iz skupnosti, v kateri živijo.

VIRI ZA PREŽIVLJANJE

Brežani so zelo cenili zemljo, saj je večina izhajala iz kmečkega okolja. Čeprav stojijo hiše na vrhu skalnatih pečin, so si uredili večje ali manjše vrtičke, ki segajo vse do Krke. Starejši Brežan je povedal, da je kot trinajstleten fantič pomagal očetu urejati vrt. V koših sta iz Ločne nosila prst in z njo prekrila skale. Zemljo sta nosila celo poletje, pot iz Ločne pa sta prehodila tudi desetkrat v enem dnevu. Uredila sta tudi škarpo, da ne bi s trudom prinesena zemlja zdrsela po bregu navzdol. Na zemljo, ki je pokrivala vrtičke, so »*stare ženske zelo pazile. Vsako drevo, ki so ga posekali, vsako vejo, ki jo je prinesla Krka, so položile k bregu tako, da voda ni mogla odnašati zemlje. Na prst so tako pazile, da so na vrtovih stihale od spodaj navzgor, da ne bi šla zemlja v nič.*«

Tako velika skrb za zemljo in vrtove je izvirala iz tega, ker so bili pridelki marsikateri gospodinji edini vir zaslužka. Breški vrtovi so zaradi sončne lege enkratni, »*nikjer drugje ni solate, ko je že na Bregu*«, to pa so znale Brežanke s pridom izkoristiti. Vrtove so lastniki obdelovali sami. Le v enem primeru je sosled obdeloval vrt vdovi, ki tega sama ni več zmogla. Gnojili so jih z odpadki, ki so se celo leto nabirali v greznicah in gnojnih jamah. V gnojne jame so nalagali tudi konjske fige in odpadlo listje, ki so jih pobrali na ulicah oz. v Ragovem logu. Vodo za zalivanje so zajemali iz Krke, na vrtove pa so breške gospodinje zlivale tudi vso umazano vodo.

Na vrtičkih so gojili predvsem zelenjavo in z njo oskrbovali novomeške gospodinje. Lega vrta je tako ugodna, da je prva berivka zrasla že februarja, njej so sledili motovilec, redkvica, peteršilj, korenje, špinaca, fižol, čebula, paprika. Na vrtovih je bilo vedno dosti rož, marsikatera gospodinja jim je namenila posebno gredo.

Brežani so zelenjavo v glavnem prodali, »*ženske so živele s spomladansko zelenjavo. Prodajale so jo na trgu, ponujale so jo tudi po hišah.*« Na trg so jo nosile v košaricah, večjo količino so vozile »*v šajtergah*«. Zelenjavo so prodajale na merice. Ceno so določile same. Marsikatera gospodinja je imela stalne stranke, kuharice premožnih meščanskih družin so med tednom prihajale kupovat zelenjavo tudi na dom. Ob so-

Breški vrtovi so oblikovani na strmem skalnem pobočju nad Krko.

botah »so ženske sede pred hišo, ob sebi so imele v košarah zelenjavo, pa smo hodili kupovat špinačo in solato. Otroci so tekali od ene do druge in spraševali katera ima lepšo solato in nižje cene«. Razen zasebnim gospodinjstvom so Brežanke prodajale zelenjavo, predvsem solato, tudi gostilnam npr. gostilni Polajner. Gostišča so odkupila naenkrat večjo količino, zato je bila zanje cena nižja, solato pa so za razliko od prodaje na trgu tehtale in prodajale na kilograme.

Še nekaj let po končani drugi svetovni vojni so Brežani intenzivno obdelovali vrtove in prodajali zelenjavo, zlasti zgodnjo solato. Z leti pa je število Novomeščanov raslo, potrebe so bile večje. Zelenjavo so pričeli prodajati tudi v trgovinah, preprodajalci iz Dalmacije in Makedonije so imeli večjo izbiro zelenjave kot Brežani, tudi njihove cene so bile bolj ugodne. Breška ponudba ni zdržala konkurence in je začela stagnirati. Brežani sicer še vedno obdelujejo vrtove, a pridelek je namenjen izključno za domače potrebe. Zanimivo je, da so prenehali gojiti špinačo, ki je bila namenjena samo za prodajo. Ker posejejo le toliko zelenjave, kolikor je porabijo doma, se je obseg breških vrtov zmanjšal, nekateri vrtovi so celo zapuščeni; »vrtovi so najbolj zanemarjeni tam, kjer so v breme. Ljudje imajo dosti velike pokojnine in vrtov ne potrebujejo več. Tisti, ki so od njih živeli, so skrbeli zanje. Danes bi jih morali urejati vrtnarji.«

Poleg vrtičkarstva je bil do druge svetovne vojne in še nekaj let po njej eden od načinov preživljanja Brežank pranje perila; na Bregu so bile doma poklicne perice, »ki so prale perilo za gospodo in komije. Breško dekle je imelo dopoldan venček na glavi, popoldan pa škaf perila.« Perišče — splav, na katerem je »pralo vse mesto«, je stalo pod Bregom. Splav je bil dolg okoli 25 metrov. Ob njem sta bila zabita dva lesena kola, v katerih so tičali železni kavlji. Vanje so perice zatikale vrvi in sušile perilo.

Perice so prihajale po umazano perilo na dom

stranke. Prenašale so ga v čebrih, nekatere tudi vozile z vozički. Enkrat na teden so prale manjše kose: predpasnike, srajce, ovratnike, spodnjice ipd., enkrat na mesec pa je bila »velika žehta«. Perilo so kuhale doma, v Krki so ga le spirale. Vsaka perica je morala na perišče prinesiti perilnik in vrv. Ko so perilo oprale, so ga nekatere ob splavu tudi posušile, druge pa so počakale le toliko časa, da se je odteklo. Do konca so ga posušile na domačih balkonih. Kadar je bilo sonce, so perice »perilo razgrnile po travici in ga belile na soncu«. Pozimi so sušile perilo na balkonih ali v kuhinji.

Ena perica je prala štirim ali petim družinam. Plačilo peric je bilo slabo, saj je dobila perica od škafa perila pred drugo svetovno vojno pet din, »cela žehta je stala deset din«. Brežanke so se s pranjem perila ukvarjale vse do sredine 60. let našega stoletja. V tem času pa so se začeli pojavljati pralni stroji, ki so izpodrinili perice. Tudi splav je izgubil svojo vlogo. Ker ga meščani niso več potrebovali, so ga podrli.

Marsikatera Brežanka se je, zlasti v letih med obema svetovnima vojnoma, preživljala s »pedenanjem«, saj so imele »vse boljše novomeške gospe svojo perico in pedenarico«. Naloga slednje je bila, da je pospravljala stanovanje, večkrat pa sta bili perica in pedenarica združeni v eni osebi.

Brežani so se ukvarjali tudi z dokaj nenavadno dejavnostjo: sušili so meso. Med drugo svetovno vojno in še nekaj let po njej so Novomeščani redili prašiče, da bi se tako oskrbeli z mesom in mastjo. Ker meščanske družine za sušenje mesa niso imele primernih podstrešij, so nosili sušiti meso na Breg, kjer so bile hiše lesene, imele so veliko vežo s črno kuhinjo in z odprtim ostrešjem. Kurili in kuhali so v krušni peči, pod stropom pa sušili krače in klobase. Najdlje so sušili meso v hiši št. 23, saj je ta najdlje ohranila črno kuhinjo in skodlasto streho. Največ mesa so posušili v hiši št. 18, kjer so »imeli tudi po trideset prašičev

obešenih v dimu«.

Sušenje so računali od prašiča. V letih takoj po končani drugi svetovni vojni so za sušenje mesa in klobas enega prašiča računali četrtr metra drv. Vendar se je zgodilo, da so stranke dajale slaba drva, »celo orehova« in slabe mere, »bogati so bili najslabši«. Spremembe v razporeditvi prostorov, druga kurjava (premog) in spremenjena stanovanjska kultura so prekinili tradicijo sušenja mesa. Kljub temu, da na Bregu že dolgo vrsto let ne sušijo več mesa, nam je marsikateri Brežan podjetno zatrjeval, da bi še lahko sušili, če bi imeli prostore.

Nekateri Brežani so si poiskali priložnostni zaslužek tudi v gostilni Murn (današnja restavracija Breg), ki je imela kegljišče, kamor so ob nedeljah popoldan in ob praznikih breški otroci in fantje hodili postavljat keglje. »Tisti, ki je podrl devet kegljev, je moral plačati groš nastavljaču.« Otroci so si tako zaslužili denar za šolske potrebščine, fantje pa za osebne potrebe.

Brežani so vse do sredine 60 let oddajali sobe pod najemnikom. Do druge svetovne vojne so bili to dijaki novomeške gimnazije, po njej pa učenci poklicnih šol in mladi delavci. Podnajemnikom so bile namenjene sobe pod gankom, ki so bile vlažne. Zato so največkrat predstavljale le izhod v sili. Danes na Bregu ne sprejemajo več podnajemnikov. Brežani menijo, da imajo sami premalo bivanjskega prostora; pritožujejo se, da zahtevajo dijaki preveč udobja (zakurjeno sobo, toplo vodo, kopalnico). Problem dijaških stanovanj uspešno rešuje dijaški dom, Brežani sami pa so se tudi finančno toliko opomogli, da jim dohodek od najemnine ni potreben. »Mi imamo sobo, kjer bi lahko dva stanovala, a sedaj jo sami rabimo. Pozimi imamo v njej rože, poleti se sin v njej uči. Če bi bila stiska, bi sobo oddala.«

DIJAKI

Breške gospodinje, predvsem samske ženske, so vse do druge svetovne vojne oddajale stanovanja dijakom gimnazije. Gimnazija v Novem mestu je bila ustanovljena leta 1746 in »je ena najstarejših v Sloveniji. Že pri sami ustanovitvi so računali s tem, da bodo obubožani meščani zaslužili kakšen dinar z oddajanjem sob, vrhu tega bi si prislužil marsikak meščan in marsikaka uboga vdova svoj kruhek, ker bi jemala dijake na stanovanje.«⁶ In res so se breške ženske še dve stoletji po ustanovitvi gimnazije »s tem živele«.

Dijaki so prihajali v Novo mesto v glavnem z Dolenjskega in Bele krajine pa tudi iz drugih krajev širše Slovenije (Ljubljana, Kamnik, Idrija ipd.). Meščani so jih imenovali kar študente. Na Bregu, najbolj revnem predelu mesta, so stanovali revni dijaki, predvsem Belokranjci. Ker so bile dijaške gospodinje največkrat samske, so lahko vzele pod streho več študentov. Tako je Barbka, znana študentska mamica, imela na stanovanju vedno po osem fantov. Sama si je

uredila kuhinjo in sobico v kleti, zgornje prostore (dve sobi) pa je oddajala. Pri eni od breških družin so imeli vedno eno sobo rezervirano za študente, v drugi so živeli domači, kuhinja pa je bila skupna. Ena od breških gospodinj je študentom oddajala obe sobi, sama pa je spala v kuhinji.

Nekateri študentje so dobili kosilo v frančiškanski kuhinji, drugi so hodili v dijaško kuhinjo, večini pa so kuhale stanodajalke. Brežani se spominjajo, da je Barbka »kupila žakelj moke, krompirja, fižol in to kuhala študentom«. Nekaj hrane so prispevali dijaki sami, saj so njihovi starši plačevali najemnino poleg denarja delno tudi v naturalijah. »Oče je za vso oskrbo in stanovanje plačal 4 goldinarje, vse drugo je dajal "in natura". Jeseni je pripeljal voz s krompirjem, zeljem, repo, korenjem, žitom, pozneje še koline, masti in suhega mesa.«⁷ Poleg stanovanja in hrane so gospodinje študentom tudi prale, skrbele za posteljnino in postiljale. Urejenost stanovanj so »prišli pogledat profesorji. Pregledali so tudi posteljnino, če je čista.«

Študentje so se učili doma, največkrat v kuhinji, ki je bila pozimi edini ogrevani prostor v hiši. Ko so se učili, »smo morali biti vsi tiho. Teta je govorila: "Fantje se učijo!" Sedeli so okoli mize, na kateri je stala petrolejka. Teta je sedela v senci v kotu, molila rožni venec, nadzorovala učenje in neprestano spraševala: Se učiš, se učiš?«

Študentske mamice so zelo skrbele za svoje študente. »Bile so kot mame, stroge kot mame, dobre kot mame. Študenti so morali biti ob uri noter; hodile so na roditeljske sestanke. Barbka je hodila prosit profesorje, če je kateri njen študent imel negativno oceno in ji je to povedal. Zelo je nadlegovala profesorja Dodiča, ki je stanoval v njeni bližini.« Gospodinje so skrbele, da so študentje zjutraj redno in točno odhajali k pouku. Tam, kjer je bila družina, so dijake vključili v družinski krog. »Študentje so bili zelo domači. Ravno tako so jih imeli radi kot domače sinove in hčere. So se vrasli v družino.«

Po besedah Brežanov se študentje, stanujoči na Bregu, niso zbirali in družili med seboj. Srečevali so se v šoli, nekateri so se zbirali okoli kateheta; večina dijakov je ob večerih hodila k vodnjaku na Glavnem trgu. Tam so postopali, čakali dekleta, ki so prihajala po vodo in jim nagajali. Stanodajalci se nekdanjih študentov radi spominjajo. Po toliko letih so ostale v spominu le njihove dobre lastnosti. Tako je tudi nekdanji cerkovnik z veseljem pripovedoval o nekem študentu, »da je bil priden. Dobro smo se razumeli. Skupaj sva hodila zvonit v Kapitelj.« Tudi večina dijakov je ohranila svoje gospodinje v dobrem spominu in marsikateri se še danes rad vrača na Breg na kratek obisk.

PRESKRBA Z ŽIVILI, VODO IN DRVMI

Pred drugo svetovno vojno je bila na Bregu trgovina, ki je bila »last gospodične Kastelčeve in je bila

bolj podobna trafiki. Vsa zaloga je bila v trgovini, ni bilo skladišča«. Brežani so trgovino označevali kar s špecerijo, saj je gospodična Kastelčeva »prodajala vse stvari za jest: cukar, kavo, cikorijo, moko. Imela je tudi tobak, cigarete, vse, kar si rabil, kavo, malo bonbončkov«. Trgovinica je bila zelo priročna, saj so kupci »kar noter stopili in kaj malega kupili. Pred vojno se ni toliko trošilo kot zdaj. Brežanke so stvari, ki so jih rabile v gospodinjstvu, kupovale sproti in v majhnih količinah.« Gospodična Kastelčeva je robo nabavljala pri Oblaku, velikem trgovcu, ki je imel lokal na Glavnem trgu. Pri njem so Brežani kupovali večje zaloge hrane, nekateri tudi pri Picku, Medicu ali Kobetu, znanih novomeških trgovcih v obdobju med obema svetovnima vojnama.

Gospodinje so kupovale hrano tudi od kmetic. Te so hodile po hišah »ponujat stvari, ki jih niso prodale na trgu: jajca, smetano, solato, fižol.« Nekatero so imele na Bregu celo »svoje konte. Pródajale so tisto, kar se ni dobilo tukaj, največ jajca, maslo, smetano«. Kljub temu, da so kmetice ponujale robo ceneje, kot so jo prodajale na trgu, je bilo »na Bregu bolj malo kšefta. Ljudje so živeli zelo skromno in niso imeli doma zaloge«.

Prva leta po drugi svetovni vojni so tisti Brežani, ki so bili zaposleni, prejemali živilske karte. Zanje so v konzumu kupovali vse potrebno. Tisti, ki niso bili v rednem delovnem razmerju, so se preživljali, kakor so najbolje vedeli in znali, ponavadi so še bolj intenzivno obdelovali vrtove, sušili meso, oddajali sobe.

Brežani so, tako kot večina Novomeščanov, ohranili stara imena trgovin. Tako še danes kupujejo pri Picku (Mercator), Oblaku (Dolenjka) in Medicu (Tekstil — Dolenjka). Kadar so namenjeni v trgovine na Glavnem trgu, gredo tako kot v 30. letih, v mesto. Ob tržnih dnevih (ponedeljek, petek) pa kmetice večkrat ponujajo po hišah stvari, ki jih ne prodajo na trgu, »največkrat jajčka, fižol in sirček. A tega je že zelo malo«.

Posebno mesto zavzema oskrba s kruhom. Pred drugo svetovno vojno so samske gospodinje in tiste, ki niso imele na hrani študentov, kupovale kruh pri peku. Kupovale pa so star kruh, ker je bil cenejši, in ga namočile v kavo, da se je zmehčal. »Kruh so kupovale enkrat na teden, saj ga tudi niso porabile veliko.« Neka Brežanka je takrat, ko je imela na stanovanju študente, dvakrat na teden zamesila kruh in ga odnesla peč k peku. Ko sta ostali z nečakinjo sami, sta kruh kupovali. »Štručko, ki je ostala od prejšnjega dne, ker je bila cenejša. Stala je en dinar. Samo za naju dve se namreč ni splačalo peči kruha.« Tudi po drugi svetovni vojni, nekako do leta 1962, so breške gospodinje mesile kruh doma in ga v štručnicah nosile peč k peku. »Doma sem zamesila testo iz petih ali šestih kilogramov moke in ga nesla k peku na Glavnem trgu. Kruh smo imeli za cel teden.« Danes kupujejo kruh pri Mercatorju ali v Dolenjki. Mnoge trdijo, da je bil kruh, ki so ga same zamesile, dosti boljši od tega, ki ga kupujejo v trgovini.

Pred drugo svetovno vojno na Bregu ni bilo vodovoda. Brežani so si pomagali s »šternami«. »Ena je bila pri Hrovatovih (Breg h. št. 25), druga pri Košičkovi hiši (Cvelbarjeva h. št. 16?) in pri Kapitlju.« Vodo so prenašali v vedrih, skledah in vrčih. Nekatero gospodinje so jo nosile tudi v škafih na glavah. Po vodo so hodile največ ženske in otroci, ker »moški niso bili tako dobri kot danes«.

Tudi po drugi svetovni vojni, ko so v nekatere hiše napeljali vodovod, so marsikdaj gospodinje morale po vodo »na šterne«, saj voda iz vodovoda ni tekla redno. Pa tudi »šterne«, zlasti tista pri Hrovatovih, so večkrat odpovedale. Zato so gospodinje hodile po vodo celo v Kandijo, »kjer je bil pod železnino studenec«. Precej Brežanov je hodilo po vodo v vežo Sindikalnega doma. Med njimi in ljudmi iz Sindikalnega doma je večkrat prihajalo do nesoglasij, saj je »sindikaliste« motilo nenehno klopotanje veder. Tako, kot pred drugo svetovno vojno, so tudi po njej nekateri

Ulica v zgornjem delu Brega. Nasproti kamnitega zidu so Brežani postavili nov zid, saj so odprtine na ulico, razen vhodnih vrat, zazidali.

Brežani zajemali vodo iz Krke in jo uporabljali za pitje, kuhanje, pranje in zalivanje vrtov. Okoli leta 1960 so tisti Brežani, lastniki višje ležečih hiš, ki še niso imeli vodovoda, z udarniškim delom kar sami rešili težave pri preskrbi z vodo; izkopali so vodovod in napeljali vodo v vse breške hiše.

Pozimi so Brežani svoje hiše, največkrat samo kuhinjo, ogrevali le z drvmi. Tako kot večina meščanov, so drva kupovali pri kmetih, ki so jih ob tržnih dnevih pripeljali na trg, v jeseni pa so jih ponujali po hišah. Brežani so drva na ulici sami sežagali, jih razsekali in polena preko veže odnesli pod ganke, kjer so jih zložili. Žagovino so spravili in pozimi porabili za posipavanje ceste. Pepel so posipali po gredah in jih tako pognojili.

Ogrevanje hiš se na Bregu od let med obema svetovnjima vojnama ni dosti spremenilo. Še vedno so glavna kurjava drva, ki se jim je pridružil še premog. Drva kupujejo pri Gozdnem gospodarstvu, »ker so cenejša kot od kmetov«. Še vedno jih žagajo in sekaajo na ulici pred hišami ter polena zlagajo pod gankom, nekateri tudi v kleti. Tudi žagovine ne zavrežejo; spravijo jo v žaklje in pozimi z njo posipavajo poledeno ulico.

IN KAKO JE NA BREGU Z DOMAČIMI ŽIVALMI?

V obdobju med obema svetovnjima vojnama »ni bilo na Bregu nobene živalce, še muce ne«. Konec 30. let pa so v družini šolskega upravitelja kupili prašička, ga še malo poredili in zaklali. Njegovo pitanje je predstavljalo za sosede veliko neprijetnosti, saj je skrbna gospodinja kar precej časa spravljala pomije, ki so zlasti v poletnih mesecih širile neznošen smrad.

Med drugo svetovno vojno, ko je primanjkovalo hrane, so si Brežani pomagali tako, da so redili kokoši in prašiče. »Ko je bila vojna, so imeli vsi prašiča, tudi gospoda po mestu.« Meščani so jih redili na dvoriščih, pralnicah ali kletih, Brežani pa so si svinjake uredili pod stopnicami ganka. Tudi po končani vojni so Brežani še nekaj let redili prašiče. Hrano zanje so pridelali na vrtu, nekateri so vzeli v najem njivo na Marofu ali v Kandiji. Tako so sami pridelali buče, repo, korenje, krompir. Večino pridelka so porabili kot

hrano za prašiča, nekaj pa tudi zase kot ozimnico. Najbolj pridni so poljske pridelke tudi prodajali. Prašiče so gospodinjne dobro zredile, tudi do 200 kilogramov. Mesarja, ki je prašiča zaklal, naredil klobase in pripravil meso za sušenje, so Brežani poiskali pri sorodnikih na kmetih.

Poleg prašičev je nekaj družin v kriznih letih redilo tudi zajce, nekateri kar v »kšti pod gankom«. Travo zanje so nabirali ob Krki in poteh, nekaj hrane pa so tudi kupili. V 60. letih je bilo z mestnim odlokom prepovedano rediti živali v mestu. Takrat so Brežani tudi opustili rejo prašičev, zajcev in kokoši.

OPOMBE

1. Objavljeni prispevek je izvleček iz obsežnejše študije, ki je del začrtane serije Izhodišča za pripravo programa o prenovi starega mestnega jedra Novega mesta. Študija nosi naslov Breg včeraj, Breg danes, Breg jutri. Etnološka podoba Brega. Izdelana je bila na Zavodu za družbeno planiranje Novo mesto, OE za VNKD, januarja 1982. Tipkopis hrani Zavod za varstvo NKD Novo mesto. — 2. Josip Jurčič: Kloštrski žolnir, Ljubljana 1960, str. 72. — 3. Marjan Mušič: Regulacijske smernice Novega mesta, Kronika slovenskih mest VI, 1939, str. 143—147. — 4. Josip Koštical: Novo mesto z okolico v »Popotnih spominih Henrika Coste«, Kronika slovenskih mest II, 1935, str. 26. — 5. Janko Jarc: Franc A. pl. Breckerfeld: O Novem mestu ob koncu XVII. stol., Kronika slovenskih mest V, 1938, str. 146. — 6. Ivan Vrhovec: Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1893, str. 244. — 7. Josip Wester: Novomeški spomini, Kronika slovenskih mest IV, 1937, str. 175. — *Za pričujoči spis so prispevali podatke naslednji poročevalci:* — Antonija Bajer, 1895, gospodinja, Breg 8, — Ivan Bajer, 1920, trgovski inšpektor v pok., Nad mlino 27, — Ana Dodič, 1912, vodja zemljiške knjige v pok., Cvelbarjeva 1, — Jožefa Granda, 1922, delavka, Cvelbarjeva 14, — Franc Hrovat, 1899, trgovec v pok., Breg 25, — Jože Kovačič, 1935, brivec v pok., Cvelbarjeva 16, — Pepca Kralj, 1924, zaposlena v Zdravstvenem domu, — Minka Mohorčič, 1902, trgov. poslovodja v pok., Breg 23, — Anton Novak, 1948, elektromehanik, Cvelbarjeva 5 — Marija Novak, gospodinja, Breg 7, — Mara Pezdiršek, 1924, pletilja v pok., Breg 5, — Slava Pezelj, 1922, gospodinja, Pugljeva 4, — Janez Pograjc, 1919, mizar v pok., Cvelbarjeva 10, — Ana Smole, 1924, gospodinja, Mej vrti 3, — Tasič Marija, 1921, upok. vratarica v bolnišnici, Breg 20, — Ana Vidic, 1904, Breg 16, — družina Plavec, Breg 21.